Libris.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Cartledge, Paul Spartanii: o istorie legendară /
Paul Cartledge ; trad. din lb. engleză: Daniela Fudulu
Bucureşti: Herald, 2018

ISBN 978-973-111-572-6

I. Fudulu, Daniela (trad.)
821.111

Toate drepturile rezervate. Nicio parte a acestei cărţi nu poate fi reprodusă sau transmisă sub nicio formă şi prin niciun mijloc, electronic sau mecanic, inclusiv fotocopiere, inregistrare sau prin orice sistem de stocare a informaţiei, fără permisiunea editorului. Ediţie in limba romană publicată de Editura Herald. Copyright © 2018

PAUL CARTLEDGE

SPARTANII
O istorie legendară

Traducere din limba engleză de
DANIELA FUDULU

EDITURA HERALD
Bucureşti

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Cuprins

Mulţumiri 7
Cronologie 10
Introducere 15

PARTEA ÎNTÂI
„Fugi, vesteşte-i pe spartani!"

1. Sub semnul lui Licurg 41
2. Sparta în anul 500 î.Hr. 71
3. Războaiele persane - 490-479 î.Hr. 109

PARTEA A DOUA
Mitul spartan

4. „Perioada de 50 de ani" - 478-432 î.Hr. 145
5. Femeile şi religia 171
6. Războiul atenian - 432-404 î.Hr. 187

PARTEA A TREIA
Un regat beteag

7. Imperiul Spartan - 404-371 î.Hr. 219
8. Declinul şi căderea - 371-331 î.Hr. 241
9. Renaştere şi reinventare - 331 î.Hr.-14 d.Hr. 255
10. Moştenirea: Leonidas este viu! 277

Addenda 293
Note 305
Lecturi suplimentare 310
Bibliografie selectivă 314
Index 323

Libris.RO
Respect pentru oameni și cărți

Cronologie

(Toate datele sunt î.Hr.; toate datele până în anul 525, precum și unele de după această dată, sunt aproximative)

2000-1600	Epoca Bronzului mijlociu
1600-1100	Epoca Bronzului târziu (sau Epoca Micenană)
1200	Declinul Epocii Bronzului în Regatul Lacedemoniei
1000	Dorienii întemeiază Sparta și Laconia
800	Orașul Sparta se extinde pentru a încorpora și Amicle
776	Sunt înființate Jocurile Olimpice (conform legendei)
735	Spartanii invadează Messenia: Primul Război Mesenian
720	Urcarea pe tron a lui Theopompus
706	Sparta întemeiază Tarentul (gr. Taras, actualul Tarent)
700	Primul templu al Orthiei, proiectarea sanctuarului din Menelaion, urcarea pe tron a lui Polidorus
680	Ascensiunea pe tron a regelui Pheidon din Argos
676	Înființarea festivalului Carneia
675	Moartea lui Theopompus
670	Revolta iloților mesenieni: începe Al Doilea Război Mesenian, perioada de activitate a lui Tyrteu

669	Bătălia de la Hysiae (conform legendei)
665	Moartea lui Polidorus
650	Reformele atribuite lui Licurg
560	Urcarea pe tron a regelui Cresus al Lidiei
556	Chilon este efor (conform legendei)
550	Sparta se aliază cu Tegea, Gitiadas decorează Templul de bronz al Atenei, tronul lui Apollo-Hiacint realizat de Bathycle la Amicle
550	Cirus al II-lea cel Mare întemeiază Imperiul Persan
546	Căderea Sardesului și a regatului lui Cresus în mâinile persanilor
545	Bătălia Campionilor (în Thyrea)
525	Sparta îl alungă pe Policrate, tiranul din Samos
520	Urcarea pe tron a lui Cleomene I
519	Cleomene în Boeția
515	Ascensiunea lui Demaratus, legația lui Meandrius din Samos
512	Expediția eșuată a lui Anhimol(i)us la Atena
510	Cleomene îl elimină pe Hippias, tiran în Atena
508	A doua intervenție a lui Cleomene în Atena
507	Reformele lui Clistene duc la întemeierea democrației ateniene
506	Sparta și aliații Ligii Peloponesiace invadează Attica
499	Legația lui Aristagoras din Milet, începutul revoltei ioniene
494	Bătălia de la Sepeia, sfârșitul revoltei ioniene
491	Demaratus este detronat, ascensiunea lui Leotihidas al II-lea
490	Bătălia de la Maraton
490	Moartea lui Cleomene, ascensiunea lui Leonidas I

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

480 Bătălia de la Termopile

479 Bătălia de la Plataea

470 (începutul anilor) Prezența elementelor de arhitectură *stoa* persane în Sparta

478 Sparta îl destituie pe regentul Pausanias, se retrage din alianța antipersană, Atena întemeiază Liga Deliană

478 Exilul lui Leotihidas al II-lea

469 Moartea regentului Pausanias și a lui Leotihidas al II-lea, urcarea pe tron a lui Arhidamus al II-lea

464 Marele cutremur din Sparta

464-460? Revolta iloților (Al Treilea Război Mesenian)

461 Pericle devine cunoscut în Atena

457 Bătălia de la Tanagra

445 Pacea de Treizeci de Ani în cadrul alianței ateniene

431 Începe Războiul Peloponesiac

427 Moartea lui Arhidamus al II-lea, ascensiunea lui Agis al II-lea

425 Capitularea de la Sfacteria

421 Pacea lui Nicias

418 Bătălia de la Mantinea (Prima)

413 Ocuparea Deceleei

412 Alianța cu Persia

409 Urcarea lui Pausanias pe tron

404 Sparta câștigă Războiul Peloponesiac

401 Ridicarea „Celor .Zece Mii" de mercenari greci pentru a-l susține pe Cirus cel Tânăr, pretendentul persan la tron

400 Venirea la tron a lui Agesilaus al II-lea

399 Supraviețuitorii „Celor Zece Mii" sunt absorbiți în forțele spartane antipersane din Asia

395 Demiterea și exilul lui Pausanias, ascensiunea lui Agesipolis I, începutul Războiului Corintic

386 Pacea Regelui/ Pacea lui Antalcidas pune capăt Războiului Corintic

382 Sparta ocupă Teba

380 Moartea lui Agesipolis I, ascensiunea lui Cleombrotus I

379/8 Eliberarea Tebei

378 Înființarea Celei de-a Doua Ligi Ateniene, întemeierea Celei de-a Doua Confederații Boeției, crearea Batalionului Sacru al Tebei

371 Bătălia de la Leuctra, moartea lui Cleombrotus I

370/69 Invadarea Laconiei de către Epaminondas, eliberarea iloților mesenieni, întemeierea orașului Messene

368 Întemeierea Megalopolisului

366 Dezertarea majorității aliaților din Liga Peloponesiacă

362 Bătălia de la Mantinea (A doua), moartea lui Epaminondas

360 Moartea lui Agesilaus al II-lea, urcarea lui Archidamus al III-lea pe tron

338 Moartea lui Archidamus al III-lea

331 „Bătălia șoarecilor"*, moartea lui Agis al III-lea

309 Moartea lui Cleomene al II-lea, ascensiunea lui Areus I

294 Archidamus al IV-lea este învins la Mantinea de Demetrius Poliorcetes

254 Ascensiunea lui Leonidas al II-lea

244 Ascensiunea lui Agis al IV-lea, tentativa de a introduce unele reforme sociale și economice

241 Moartea lui Agis al IV-lea

* Bătălia de la Megalopolis, pe cât se pare. (*N. tr.*)

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

236 Ascensiunea lui Cleomene al III-lea

227 Cleomene realizează reforme politice, sociale, economice şi militare

227 Instalarea agiadului Euclidas, fratele lui Cleomene al III-lea, pe tronul Euripontidului pune capăt regalităţii duale tradiţionale

222 Bătălia de la Sellasia; Sparta este ocupată, pentru întâia dată în istoria ei, de Antigonus al III-lea Doson, rege al Macedoniei

219 Moartea lui Cleomene al III-lea în Alexandria

207 Înfrângerea de la Mantinea, 4 000 de spartani sunt ucişi; Nabis preia puterea

195 Impunerea armistiţiului de către Roma; Sparta este privată de periecii laconieni rămaşi

192 Moartea lui Nabis; Sparta se află sub dominaţia Ligii Aheene

188 Filopoemen intervine din nou în Sparta

146 Romanii înfrâng Liga Aheeană şi organizează protectorate în Grecia; distrugerea Corintului

79-7 Cicero vizitează Sparta

42 Moartea celor 2 000 de spartani în Bătălia de la Filippi

40 Livia (viitoarea soţie a lui Augustus) primeşte azil în Sparta

32 Sparta îl sprijină pe Octavian (mai târziu Augustus) împotriva lui Antoniu

27 Augustus devine *de facto* primul împărat roman

21 Augustus vizitează Sparta, găzduit fiind de dinastul local, C. Iulius Euricles

2 Organizarea foştilor perieci în Liga Eleuterolaconiană

14 d.Hr. Moartea lui Augustus

Introducere

Principala perioadă cronologică asupra căreia mă voi concentra în *Spartanii* se întinde din anul 480 î.Hr. până în anul 360 î.Hr., încadrându-se, aşadar, în epoca clasică a istoriei grecilor, din perioada când Sparta – în calitate de lider al noii Ligi Peloponesiace – a condus loialiştii greci în apărarea patriei lor împotriva puternicei invazii persane şi până în vremurile de criză ale Spartei ca societate şi ale decăderii sale din poziţia de mare putere greacă, trei sau patru generaţii mai târziu. În cadrul acestei perioade vom urmări șirul dificultăţilor întâmpinate de Sparta cu aliaţii săi din Liga Peloponesiacă, catastrofa imensă reprezentată de un cutremur masiv, urmată de revolta prelungită şi potenţial fatală a clasei muncitoare a iloţilor, deosebirile tot mai mari dintre Sparta şi Atena şi apoi marea confruntarea militară dintre ele, precum şi preluarea de către Atena a statutului de Mare Putere a Lumii Greceşti Egeene, urmată de o prăbuşire gravă a Spartei, care a fost în cele din urmă fatală.

Relatarea de faţă va fi presărată cu pasaje bio grafice, separate de textul principal, care, pe de o parte, vor evoca povestea trecutului într-un mod veridic şi personalizat, iar, pe de altă parte, vor explora şi ilustra teme şi procese istorice subiacente. Pentru a plasa în context anii cuprinşi în perioada 480-360 î.Hr., voi oferi mai întâi informaţii despre formarea statului spartan în perioada istorică de început a Greciei, în

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

special în secolele al VII-lea şi al VI-lea, laolaltă cu o retrospectivă a preistoriei regiunii Laconiei, în interiorul căreia trebuie localizată precis întreaga istorie spartană. Apoi, pentru a ilustra amploarea declinului Spartei din starea de putere şi graţie, firul acţiunii va continua până în momentul rezistenţei ineficiente opuse de aceasta puterii lui Alexandru cel Mare şi apoi cel al deciziei mai oportune de a-l sprijini pe viitorul împărat roman Augustus.

În afară de naraţiunea cronologică, mai există o latură a poveştii noastre spartane, nu mai puţin fascinantă şi interesantă, care poate fi numită, pe scurt, Mitul Spartan. Perioada foarte îndelungată în care Sparta s-a bucurat de un succes major, atât ca societate, cât şi ca mare putere, a atras în mod firesc o atenţie neobişnuită din partea observatorilor externi, de multe ori plină de admiraţie, alteori profund critică. În ciuda eşecului său final, a catastrofei şi prăbuşirii puterii efective, influenţa Spartei asupra imaginaţiei străinilor şi a grecilor nespartani a crescut şi continuă să crească şi astăzi, acest ascendent devenind tot mai puternic şi mai complex. Totul a început de la ucenicii lui Socrate, Critias şi Platon (o rudă a lui Critias), la sfârşitul secolului al V-lea şi în secolul al IV-lea î.Hr., şi a continuat aproape fără pauză, prin intermediul romanilor, cărora le plăcea să se considere din punct de vedere genetic înrudiţi cu spartanii, apoi acest fir a fost continuat de gânditorii Renaşterii şi modernităţii timpurii, cum sunt More, Machiavelli şi Rousseau care admirau uimitoarea organizare şi stabilitate politică a Spartei, ajungând până la naziştii secolului al XX-lea d.Hr. şi la presupuşii lor adversari contemporani de astăzi. Deosebit de xenofobi, spartanii erau consideraţi în Antichitate fascinanţi, extrem de riguroşi şi chiar de origine extraterestră, şi aşa ar trebui, probabil, să îi socotim şi noi astăzi.

Sparta a reprezentat baza pentru utopia iniţială (Thomas More, care a introdus termenul „utopie" în anul 1516, avea în minte Sparta ca element central), dar o utopie autoritară, ierarhică şi represivă, nu o utopie a creativităţii liberale şi a liberei exprimări. Principala preocupare a comunităţii era utilizarea războiului pentru supravieţuire şi pentru dominarea celor din jur. Spre deosebire de alte cetăţi greceşti, care îşi satisfăceau foamea de pământ exportând populaţie pentru a întemeia noi aşezări „coloniale" în rândul nativilor non-greci, spartanii îşi atacau, cucereau şi înrobeau vecinii greci din sudul Peloponesului.

Prin urmare, imaginea sau mirajul Spartei este cel puţin ambivalent şi cu o dublă faţă. În pofida imaginii pozitive a idealului războinic spartan de înălţare prin autosacrificiu colectiv, a cărui emblemă este povestea de la Termopile, trebuie să remarcăm, cu regret, lipsa unor realizări culturale notabile, refuzul majoritar al unei forme de guvernământ deschis, atât acasă, cât şi peste graniţe, şi represiunea brutal de eficientă a unei păturii întregi de popor grec înrobit, de-a lungul mai multor secole.

Cartea va fi formată din trei părţi. Prima, „Fugi, vesteşte-i pe spartani!", nume care a fost folosit şi ca titlu al unui film inspirat de Războiul din Vietnam, este denumită după cuvintele introductive ale faimosului epitaf contemporan, atribuit lui Simonide, de pe câmpul de luptă de la Termopile. Această parte analizează evoluţia uneia dintre cele mai fascinante dintre societăţile şi culturile antice, care a lăsat o amprentă adâncă în dezvoltarea Occidentului. În timp ce Atenei îi sunt încredinţate, pe drept cuvânt, realizările extraordinare din artele vizuale, arhitectură, teatru, filosofie şi politici democratice, idealurile şi tradiţiile celui mai mare rival al său, Sparta, sunt la fel de puternice şi de trainice: datoria, disciplina, nobleţea armelor într-o cauză pentru care merită să-ţi dai viaţa, sacrificiul indivi-

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

dului pentru binele superior al comunității și triumful voinței în fața unor obstacole aparent de nebiruit.

Prima parte explică modul în care Sparta a evoluat pentru a deveni cea mai puternică forță armată în lumea greacă antică, fără să fi depășit vreodată complet sau să fi estompat urmele ce duc la sorgintea sa într-un grupuleț de sate de pe malurile râului Eurotas din sudul Peloponesului. S-a extins, în primul rând, subjugându-și și înrobindu-și vecinii din imediata apropiere din Laconia și Messenia, care au ajuns să fie cunoscuți anume ca iloți („captivi" sau „ostatici") și perieci („exilați"), și controlând cu ușurință cel mai mare teritoriu statal din întreaga lume greacă – aproximativ 8 000 km^2, mai mult decât dublu față de teritoriul celui de-al doilea oraș ca mărime, Siracuza, și mai mult decât triplu față de teritoriul aferent Atenei, Attica (în jur de 2 500 km^2).

Să luăm în calcul, mai întâi, baza teritorială a Spartei, în Laconia și Messenia. Ceea ce îi provoacă uimirea și câștigă atenția unui istoric nu este doar mărimea teritoriului care a ajuns să fie numit „Lacedemon", ci și fertilitatea sa agricolă, abundența de resurse minerale și poziționarea strategică, la adăpost. Mai presus de orice, este de semnalat prezența a două câmpii fluviale extinse, despărțite de unul dintre cele mai înalte lanțuri muntoase din întreaga Grecie, și existența unor mari depozite naturale de minereu de fier, cu un conținut de fier neobișnuit de ridicat. Așezările umane sunt atestate în sudul Laconiei încă din perioada neolitică. Peșterile de la Pirgos Dirou, din peninsula Mani, reprezintă astăzi o atracție turistică de seamă pentru stalagmitele și stalactitele lor multicolore, care pot fi observate de aproape dintr-o barcă ghidată. Dar aici a prins viață, în mileniul al IV-lea î.Hr., o mică așezare, după cum o dovedesc grămezile tăcute de oase. În alte părți din sudul Peloponesului, așezările umane importante au fost stabilite, pe o zonă mai extinsă, abia în mileniul

al III-lea, cunoscut altminteri ca Epoca Bronzului timpuriu. Unii arheologi și antropologi consideră că în timpul acestui mileniu și al acestei etape culturale s-ar fi împământenit definitiv triada mediteraneană a alimentației de bază – cerealele, măslinul și vița-de-vie. Această combinație simplă, dar productivă, stă la baza realizărilor mult mai impresionante ale Epocii Bronzului mijlociu și ale Epocii Bronzului târziu, datate aproximativ între 2000 și 1100 î.Hr.

Cu mult înainte de anul 1100 existau sute de așezări omenești în Laconia care puteau număra până la câteva mii de locuitori. Principala zonă de concentrare a populației era valea aluvionară a perenului râu Eurotas, în special câmpia sa inferioară, numită Helos, și cea superioară sau spartană. *Iliada* lui Homer, un text compilat în forma sa monumentală probabil în jurul anului 700 î.Hr., dar ale cărui origini se duc în trecut până cel puțin prin 1100 î.Hr., perioadă care marchează chiar finalul Epocii Bronzului, conține, în a doua sa Carte, un faimos Catalog al Navelor. Acest Catalog enumeră corăbiile pe care regele Agamemnon din Micene, „cel bogat în aur", le-a putut aduna pentru recuperarea din Troia de pe Hellespont a cumnatei lui, Elena, soția fratelui său Menelaos, pe care ar fi răpit-o cu mișelie prințul troian Paris. Sau, cel puțin, așa susține faimoasa legendă greacă. Nu este posibil să confirmăm, nici măcar în liniile mari ale acțiunii sale, povestea *Iliadei*, care se prea poate să fie eternă tocmai pentru că este, în esență, ficțională. Oricum ar fi, regatul lui Menelaos, așa cum figurează în Catalog, dispunea de un loc în apropiere de mare, numit Helos, și de un alt loc numit – desigur – Sparta. Este posibil ca Helosul homeric să fi fost situat într-un loc cunoscut astăzi ca Agios Stephanos (Sfântul Ștefan), unde au fost dezgropate vestigii importante ale Epocii Bronzului târziu. Totuși deocamdată nu au fost descoperite nicăieri în Laconia relicve materiale corespunzătoare tipului de palat pe care descrierile lui

Libris.ro
Respect pentru oameni și cărți

Homer (atât din *Odiseea*, cât şi din *Iliada*) ne-ar putea face să le aşteptăm şi este posibil ca Laconia Epocii Bronzului târziu să fi fost de fapt – în contrast cu fantezia homerică – împărţită în mai multe principate, niciunul dintre acestea nefiind în stare să pretindă suzeranitatea totală a regiunii ca întreg.

Între 1100 şi 700 î.Hr. s-a petrecut ceva foarte dramatic în Laconia, ca de altfel în Pelopones şi chiar în întreaga lume miceniană, aşa cum o numesc istoricii şi arheologii. Palatele de la Micene şi Tirins din Argolida, de la Pilos, din Messenia şi altele din diverse regiuni ale Greciei centrale şi de sud au fost arse şi distruse în jurul anului 1200, iar civilizaţia, al căror centru erau acestea, s-a dizolvat, pentru a fi urmată de o eră - prin comparaţie - atât de sărăcită cultural, încât a fost adeseori numită Era întunecată. Desigur întunericul nu era nici total, nici uniform de-a lungul întregii Grecii post-miceniene, dar în puţine regiuni a fost atât de „adânc" şi de îndelungat ca în Laconia. O parte dintre locuitorii anteriori au rămas pe loc, deşi împrăştiaţi şi reduşi ca număr, dar aceştia par să fi fost, în cele din urmă, dominaţi de un grup sau de mai multe grupuri de nou-veniţi de sus, dinspre nord şi nord-vest, un popor care se autointitula dorian şi care vorbea un dialect doric al limbii greceşti. Nou-veniţii erau, în mare, predecesorii spartanilor istorici. Un semn al apariţiei lor târzii este acela că locul aşezării principale pe care au construit-o în Sparta nu a prezentat nicio semnificaţie în etapa istorică anterioară, în Epoca Bronzului Micenian. Prin urmare nu avea nicio legătură directă cu un trecut mai glorios – asemenea legături erau concentrate mai degrabă la Therapne, în sud-est, şi la Amicle, situată la câţiva kilometri mai mult sau mai puţin spre sud.

La mijlocul secolului al VIII-lea î.Hr., noii spartani se simţeau deja suficient de încrezători pentru a încerca să-şi răspândească sfera de influenţă şi de control mai departe spre sud, în Laconia, încorporând, în drumul lor, Amicle, ca

pe un al cincilea sat component, adăugat celor patru iniţiale (Cynosura, Mesoa, Limnae şi Pitana), şi transformând Therapne într-un important centru de cult închinat lui Menelaos şi controversatei sale soţii, Elena, precum şi fraţilor ei divini, dioscurii, cunoscuţi de alminteri ca Pollux şi Castor. Prin anul 735, nici măcar controlul întregii văi Eurotas şi al împrejurimilor ei nu mai era suficient din punct de vedere politic sau economic pentru spartanii agresivi şi expansionişti. Aceştia şi-au îndreptat ochii lacomi în direcţia vestului, spre Messenia, ignorând – sau ocolind – imensul obstacol ridicat de lanţul muntos Taygetus ce le stătea în cale, cu vârful cel mai înalt de 2 400 de metri. După o serie de raiduri şi de ambuscade la graniţă, aşa cum se pare că au fost, mai degrabă decât o invazie bine pusă la punct, cum au vrut să o reconstituie sursele de mai târziu, spartanii şi-au învins, în cele din urmă, vecinii mesenieni şi i-au transformat pe locuitorii principalei văi aluvionare a râului Pamisus, din sud-vestul Peloponesului, în ţărani aserviţi care munceau, sub constrângere, ceea ce înainte fusese pământul lor, spre beneficiul noilor şi cât se poate de nepoftiţilor lor stăpâni spartani. După cum avea să sublinieze, trei secole mai târziu, Tucidide, aceşti mesenieni reprezentau partea mai mare a unui grup de oameni cunoscuţi sub numele colectiv de iloţi. Cel mai probabil însă, ideea formării clasei iloţilor a fost dezvoltată mai întâi sau simultan în Laconia, în partea cea mai sudică a văii Eurotas. În orice caz, unele surse ulterioare au derivat etimologic eronat numele iloţilor de la oraşul sau regiunea numită Helos, probabil pentru că aici se găsea, iniţial, cea mai importantă concentrare de iloţi.

Aceşti iloţi constituie elementul uman cel mai important din Sparta antică. Împărţiţi în două grupuri principale, mesenienii, la vest de munţii Taygetus, şi laconienii, la est, iloţii le-au oferit spartanilor baza economică pentru stilul lor unic de trai. Aceştia îi întreceau numeric cu mult pe cetăţenii spar-